

ЗМІСТ

Від упорядників	5
ЩО ТАКЕ ПУБЛІЧНА РЕЛІГІЯ?	11
Індивідуальна релігія в публічній сфері	12
Релігійні інституції, світська держава і публічна сфера	15
Публічні релігії в політичному суспільстві	20
Публічна релігія в громадянському суспільстві	23
Публічна релігія і <i>res publica</i>	31
Публічна релігія і сучасні глобальні тенденції	42
СЕКУЛЯРНЕ, СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ, СЕКУЛЯРИЗМИ	51
Секулярне	53
Секуляризації.	61
Секуляризми	71
РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В ЄВРОПІ	84
Огляд релігійної ситуації в Європі	84
Уявлені спільноти: національні Церкви, конфесійні держави і світські громадянські релігії	95
Європейська секуляризація з глобальної порівняльної перспективи	97
Постсекулярна Європа? Повернення релігії в публічну сферу європейських країн.	107
РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ	
175 РОКІВ ПІСЛЯ ТОКВІЛЯ	116
Індивідуальна релігійність і духовність	123
Американський конгрегаційний деномінаціоналізм і джерела його оновлення	129
Протестантський фундаменталізм і американська громадянська релігія.	139
РЕЛІГІЯ І ДИНАМІКА СВОБОДИ: ПОЛЬЩА, ЄВРОПА, СВІТ.	146
ІММІГРАЦІЯ І НОВИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ	167
Проблема нової релігійної різноманітності в секулярній Європі	169

Іммігрантські релігії та експансія американського деномінаціоналізму	181
Імміграція як контекст для американського релігійного плюралізму	189
Специфічна проблема американського ісламу	197
Висновки	201
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І РЕЛІГІЯ:	
РЕТРОСПЕКТИВНІ МІРКУВАННЯ ПРО КАТОЛИЦИЗМ	
І ПРОСПЕКТИВНІ – ПРО ІСЛАМ	203
Ретроспективні міркування про «католицьку хвилю»	205
Проспективні міркування про іслам і демократизацію	214
Висновки	243
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ КАТОЛИЦИЗМУ	
І ПОВЕРНЕННЯ ДО «ВСЕЛЕНСЬКОЇ» ЦЕРКВИ	247
Папське першенство і глобалізація папства	250
Папські енцикліки	255
Публічна роль папства у світових справах	257
Перший громадянин нового глобального громадянського суспільства	265
Глобалізація католицизму	272
ЄЗУЇТИ В ПЕРСПЕКТИВІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ –	
І ГЛОБАЛІЗАЦІЯ В ПЕРСПЕКТИВІ ЄЗУЇТІВ	279
Єзуїти в перспективі ранньомодерної глобалізації	279
Глобалізація в перспективі єзуїтів	292
Наука для сьогодення	312
ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ У СВІТІ:	
ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ	315
РЕЛІГІЙНА ЕВОЛЮЦІЯ ЛЮДИНИ	
І НЕЗАВЕРШЕНЕ ТВОРІННЯ	332
Від природно-біологічної до соціокультурно-історичної еволюції	337
Три фази людської глобалізації	338
Незавершене творіння і дилеми розумного замислу	343

ЩО ТАКЕ ПУБЛІЧНА РЕЛІГІЯ?*

На, здавалось би, цілком просте запитання: «Що таке публічна релігія?» – відповідь могла б бути теж гранично проста: це релігія, яка має, набирає чи принаймні прагне набрати публічного характеру, публічних функцій або значення. Труднощі починаються тоді, коли ми пробуємо уточнити різні, часто несумісні значення «публічності». Справа стає ще складніша, якщо, говорячи про релігію, ми пробуємо розділяти те, що Х'ю Хекло називав біхевіоральним, інституційним та філософським рівнями аналізу – або ж, як звикали говорити соціологи, інтеракційний, організаційний та соціетальний рівні суспільної організації.¹

Застановляючись над різними значеннями «публічності», можна використати аналітичне розрізнення між трьома площинами соціального устрою: державою, політичним суспільством і громадянським суспільством – та виокремити три різні

---

* Перекладено за: José Casanova. What Is a Public Religion? // *Religion Returns to the Public Square: Faith and Policy in America* / ред. Hugh Heclo, Wilfred M. McClay. Washington 2003, с. 111-139.

¹ Пор.: Hugh Heclo. Religion and Public Policy: An Introduction // *Journal of Policy History* 13 (2001) 4-5 (переглянуту версію цієї статті див. у: *Religion Returns to the Public Square*, с. 3-30); Niklas Luhman. *Interaction, Organization, and Society*. New York 1982, с. 68-89.

типи публічних релігій, що відповідають цим трьом площинам.² Офіційно визнані державні Церкви – типовий приклад публічної релігії на рівні держави. Релігії, що мобілізують свої інституційні ресурси для участі в політичній боротьбі через різного роду партії, громадські рухи або лобістські групи, – це приклад публічної релігії на рівні політичного суспільства. Нарешті, за приклад публічної релігії на рівні громадянського суспільства можуть послужити ті релігії, котрі виходять на публічний форум – тобто в недиференційовану публічну сферу громадянського суспільства – для участі у відкритих публічних дискусіях щодо *res publica*: суспільних проблем, громадських справ, публічної політики й загалом спільного добра.

У Сполучених Штатах існує практично одностайна згода щодо потреби відокремлення Церкви від держави. Тих, хто виступав би за надання певній Церкві державного статусу (тобто поборників публічної релігії на рівні держави), зовсім небагато, і їхній голос мало що важить. Отже, в сучасній Америці дискусії точаться не з приводу відсутності державної релігії, а з приводу структури отієї «стіни розділення» між державою і Церквою: наскільки важко чи, навпаки, легкопроникною має бути ця стіна, і які форми релігії можуть допускатися в публічну сферу й брати участь у публічних дебатах. Говорячи про те, які форми релігії допустимі в публічній сфері, я коротко зупинюся на індивідуальному біхевіоральному рівні аналізу, що викликає найменше суперечок, а тоді зосереджуся на інституційному та соціетальному рівнях, які, власне, і є предметом найгостріших дискусій.

Індивідуальна релігія в публічній сфері

Рівень індивідуальної поведінки – найпідставовіший, але водночас і найневловиміший. Його фундаментальність зумовлена

² Докладніше про це див.: José Casanova. *Public Religions in the Modern World*. Chicago 1994.

тим, що релігія не може набрати хоч трохи істотної публічної ваги, якщо вона не визначає життя окремих громадян як норма поведінки, джерело мотивації до громадянської активності або той дискурсивний чи нормативний ресурс, що дає змогу публічно висловлювати свою думку й робити публічний вибір. А проте він увесь час випадає з-під уваги через ідеологічне упередження на користь приватизації релігії, яке закладене в секуляристських тлумаченнях «стіни розмежування» і в принципі «нейтральності», характерному для ліберальних теорій публічної сфери.

Секуляристські конституційні теорії та ліберальні ідеології не конче ворожі супроти релігії; вони подекуди навіть вітають релігію як позитивну підоснову громадянських чеснот, громадянської активності й нормативної інтеграції суспільного організму. Утім, згідно з цими теоріями, релігія має залишатися приватною й імпліцитною, а не публічною й експліцитною. Позитивний ліберальний принцип «діалогічної нейтральності», що мав би сприяти загальному й рівному доступові до публічної сфери й убезпечувати від дискримінації на ґрунті релігії, статі, раси чи інших аскриптивних (приписаних) ідентичностей, перетворюється на «закон зав'язаного язика», який позбавляє людину права голосу, вимагаючи від неї на вході в «публічну сферу» зрікатися своїх релігійних ідентичностей і в спілкуванні з іншими практикувати самоконтроль, не допускаючи в публічному дискурсі жодних релігійних категорій.³ У такому разі модель «нічим не зв'язаного я» стає перешкодою для повноцінної участі в публічній сфері.

У цьому й полягає парадоксальність американського досвіду. З одного боку, у приватній сфері релігія процвітає.

³ Див.: Richard John Neuhaus. *The Naked Public Square: Religion and Democracy in America*. Grand Rapids, Mich. 1984, а також феміністську критику ліберального принципу діалогічної нейтральності у статті Шейли Бехабіб: Seyla Benhabib. *Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition and Jurgen Habermas* // *Habermas and the Public Sphere* / ред. Craig Calhoun. Cambridge, Mass. 1991.

Європейських спостерігачів ще з часів Алексіса де Токвіля вражала масова релігійність і «досі напрочуд сильна уцерковленість» (Макс Вебер) американців,⁴ а приналежність до когось деномінації була, принаймні в минулому, мало що не запорукою кредитоспроможності, ба й тепер лишається ознакою політичної респектабельності й передумовою будь-яких шансів на виборчий успіх. А проте позитивний вплив на громадянське життя приписується тут абстрактній «релігії взагалі», а не якійсь конкретній релігійній доктрині чи конфесії. Подейкують, що президент Дуайт Айзенхауер казав: «Мені байдуже, яку релігію сповідують американці, доки вони мають хоч яку-небудь релігію».⁵

Токвілів аналіз тої ролі, яку релігія відіграє в подоланні індивідуального егоїзму та приватистського соліпсизму, а особливо його міркування про значення релігійного волюнтаризму й релігійних спільнот для існування громадянських об'єднань узагалі, а отже – і для життєздатності громадянського суспільства, дотепер не втратили цінності. Релігійна приналежність досі лишається першорядним джерелом мотивації – так би мовити, «звичкою серця», яка спонукує до участі в усілякого роду соціальних рухах, – та одним із ключів до розуміння періодичної переорієнтації суспільства із суто приватного інтересу на громадські справи.⁶ І навіть більше: хоч молитва наодинці, як і «боулінг наодинці»*, набирає дедалі більшого поширення, а «соціальний капітал» американців,

⁴ Див.: Alexis de Tocqueville. *Democracy in America*. New York 1990; Max Weber. *The Protestant Sects and the Spirit of Capitalism* // *From Max Weber* / ред. Н. Н. Gerth, С. W. Mills. New York 1946, с. 303.

⁵ José Casanova. *The Politics of the Religious Revival* // *Telos* 59 (1984) 8.

⁶ Robert Bellah et al. *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley 1985; Albert O. Hirschman. *Shifting Involvements: Private Interest and Public Action*. Princeton, N.Y. 1982.

* Автор натякає на опубліковану в 2000 р. працю Роберта Патнема «Боулінг наодинці: занепад і відродження американської спільноти», яка присвячена занепадові громадянської активності американців та зменшенню їхнього «соціального капіталу», починаючи з 1950-х років (*прим. ред.*).